

MÁSTER DE
PSICOPEDAGOGIA

Cas Joni

AVALUACIÓ I DIAGNÒSTIC DE
NECESSITATS EDUCATIVES

Angelina Sánchez

Grupo 7: Iris Basagaña, Joan Cabanellas, Alexandra Fidalgo, Nuria Juan, Tomás Peralta, Clara Richter y María Valenzuela

Cas Joni

Nombre: Jonatan R. B.

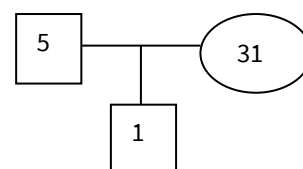
Edad: 15 años

Curso: 2º ESO

Centro: INS Pau Vila, ubicado en una zona de clase media-alta.

Solicitud de la demanda: Equipo educativo. Jonatan es uno de los chicos a los que se considera en parte responsable de los comportamientos violentos de su clase.

Fecha de la evaluación psicopedagógica: Último trimestre del curso.

El INS Pau Vila presenta en estos momentos **problemas de violencia** que preocupan mucho al profesorado. Por ello, han solicitado la ayuda profesional externa para abordar el tema. Un equipo está trabajando esta problemática y entre las acciones se encuentra la realización de diagnósticos a ciertos alumnos. Cuando se les comunica a las familias, éstas reaccionan negativamente, amenazando al equipo directivo con denunciarles. La directora les explica que es una medida adoptada en el marco de una evaluación psicopedagógica apoyada por la Generalitat dada la situación vivida y que busca resolver los conflictos del centro. **El diagnóstico de Jonatan R. B. es uno más entre otros** que se llevarán a cabo y deben permitirlos si desean que el chico siga en el centro.

Individual

Actitudes y conflictos en el contexto académico

Rendimiento académico

Relaciones sociales y familiares

Expectativas y visión de la familia sobre Joni y la escuela

Relación entre los progenitores

ANAMNESIS

Historia familiar

Madre: Estudios superiores. Trabaja con el padre.

Padre: Empresario artístico.

Lengua familiar: catalana.

La profesión del padre y de la madre los mantiene todo el día ocupados. Cuando no pueden ocuparse de Jonatan están los abuelos paternos que viven muy cerca.

La familia vive en una casa amplia. Jonatan cuenta con una habitación y una sala de juegos para él. También tiene una habitación en la casa de los abuelos.

La familia sale constantemente y siempre que pueden se llevan a Jonatan, incluso si salen de noche y no van a llegar a altas horas de la madrugada siempre han querido que el chico los acompañara, aun siendo pequeño.

También reciben continuas visitas en casa, por lo cual las relaciones fuera de la familia la conforman un grupo muy numeroso y cambiante.

Los padres no han sido partidarios nunca de las actividades extraescolares. Las inquietudes que pueda tener creen cubríselas con los viajes y salidas que tiene con ellos. Si estuviera ligado a actividades de este tipo no podrían contar con él muchas tardes.

Cuando no realizan actividades relacionadas con el trabajo de los padres suelen ir al cine, a montar en bici o a pasear. Jonatan suele jugar bastante fuera de casa con los amigos del vecindario.

No tiene asignadas tareas familiares pues hay una asistente que diariamente se ocupa de todo. Dicen controlarle el estudio.

Consideran que es un chico inteligente, amigable, alegre, lleno de creatividad. Su misma inquietud por los temas le hace parecer ansioso. Participa en las conversaciones de los adultos y es querido y aceptado por todos.

La familia manifiesta que no tiene intereses definidos todavía y que incluso ellos mismos le animan a que se informe mucho y no se defina en nada.

Historia evolutiva

Nada a resaltar de su evolución.

Actualmente delgado y algo desgarbado. Sobresale por su altura con relación a los de su edad. Lleva lentillas.

Historia escolar

Asistió a un centro público desde los 3 años (Ed. Infantil, P3) hasta el penúltimo curso de Primaria (5º curso). Los resultados de su expediente lo presentan como un niño que ha ido bajando de nivel, pero sin problemática en el rendimiento. En 5º de primaria algunas asignaturas no las superaba por trimestre, pero luego recuperaba al final de curso.

En primaria, a partir de 2º, aparecen los primeros problemas de conflictos: peleas, golpes y agresividad verbal. Si antes existieron no quedan reflejados en ningún sitio. Los padres fueron avisados por el centro, pero ellos manifestaron que el comportamiento de Jonatan en casa era ejemplar, no entendían lo que estaba pasando en la escuela y se quejaban de una falta de disciplina a nivel general que estaba creando grupos conflictivos. Acusaban también a la profesora de aquel curso de favoritismos hacia ciertos alumnos en detrimento de otros.

En 5º de primaria, parece ser que debido a lo insostenible de la situación - Jonatan fue acusado de llevar cigarrillos a la escuela-, la familia decidió cambiarlo a un centro privado de élite. Allí cursó 6º y repitió el mismo curso.

Al comenzar la secundaria obligatoria, lo matriculan en el INS Pau Vila, actual. Tiene varias asignaturas suspendidas sin que estén relacionadas entre ellas, a veces suspende lengua, otras matemáticas, otras sociales... al final de 1º consigue aprobar. La tónica de este curso es idéntica.

La clase de Jonatan es calificada como "violenta", pero de nivel alto. Jonatan es de los pocos que suspende; los demás alumnos van aprobando e incluso la media a nivel general es notable.

La **tutora** lleva dos cursos con ese grupo. **Califica a Jonatan de inteligente, extrovertido y "muy difícil"**. No sabe qué calificativos más aplicarle. Tiene una **personalidad cambiante** cuando está con el grupo respecto a cuando ella lo cita en tutorías individuales. **En tutorías admite sus errores** y se comporta de forma correcta. **Cuando está con el grupo tiene una "actitud" de rechazo y rebeldía**, nunca le ha manifestado abiertamente oposición, pero se refleja en su apariencia y en sus formas. No le contesta a las preguntas que la tutora sabe con certeza que conoce o **se equivoca deliberadamente**. Esto hace que **el grupo ría, alborote o le sigan el juego**, lo que siempre desemboca en que **acabe "destrozando" la clase**.

Todo el profesorado cree que Jonatan está detrás de todos los conflictos, aunque a veces queda claro, otras no se pueden demostrar. Goza de **mucha popularidad en clase, le arropan y le encubren**. La tutora cree que admiran que **nunca pierda los nervios**, ni ante los castigos, ni ante las amonestaciones y que parezca **"no tener miedo a nada ni nadie"**. Se comporta de **forma protectora con los débiles, con los más lentos o los que menos pueden**, pero ha tenido **enfrentamientos con los mejores estudiantes**.

Observaciones

En la **entrevista con la familia** para recoger datos **suele contestar el padre a las preguntas y la madre asiente**. El **comportamiento es a la defensiva**, dato que se entiende por la problemática que ha originado este diagnóstico. El **padre es una persona tajante y autoritaria**, pero no parece tener **ningún nivel de exigencia con Jonatan**. La madre sólo contesta por sí misma y tomando la iniciativa a la pregunta de **"¿cómo ven a su hijo?"**, con **"Maco, molt maco"**.

Una de las intervenciones que merece anotarse del padre es: **"el meu fill ha tingut possibilitats i ha portat una vida que la majoria de nois de la seva edat no poden ni somiar, ni els professors d'aquesta classe saben el que és una vida rica en experiències, per això li tenen mania"**.

EXPLORACIÓN

Autobiografía

“Vaig néixer a Barcelona fa 15 anys. El meu pare i la meva mare eren els més feliços del món quan em van tenir. Tinc dos avis, els pares de la meva mare no he sabut mai qui eren. Els meus pares no tenen germans, és a dir, soc com l'últim mohicà.

He viatjat per tot Europa i Amèrica del Sud, em falta la Xina i l'Índia, que espero anar-hi aquest estiu.

M'agradaria canviar de casa i de barri, ja que aquí ja conec a tot el món”.

Para de repente. No quiere escribir y se niega rotundamente a seguir haciéndolo. Le digo que le haré unas preguntas cortas para que me hable sobre estos temas:

Momentos más felices de tu vida: la vegada que em van deixar pujar a una avioneta...

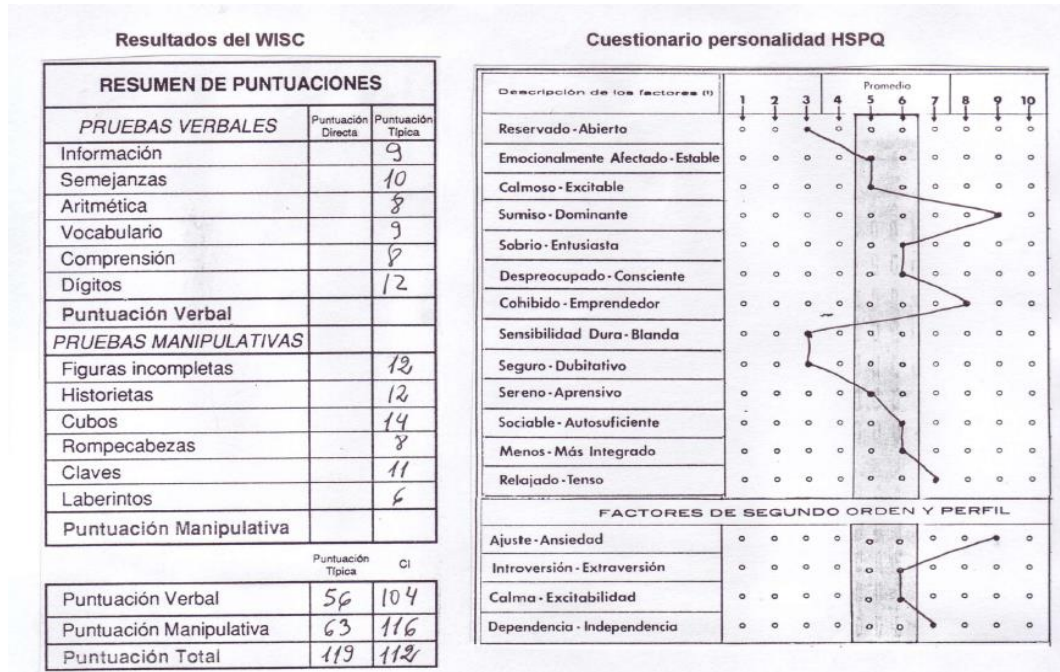
Momentos más tristes: cap.

Qué quieres hacer en el futuro: “el meu pare vol que acabi secundària, batxillerat i vagi a la Universitat a fer el que jo vulgui, qualsevol cosa”. ¿Qué te gustaría a ti? “Això”. ¿esto? “això que fa vostè, estudiar a la gent...” -se ríe- “i anar-me'n a casa”.

Dime cómo eres tú y qué piensas de ti mismo: -vuelve a reírse- “soc una mica tímid...”

WISC Y RAVEN

Percentil 60. Está muy pendiente de lo que hace la psicopedagoga mientras él realiza la prueba. **Trabaja muy rápido.**

HSPQ

(Apreciación de catorce rasgos de primer orden y cuatro de segundo orden de la personalidad.

ESTILOS ATRIBUTIVOS (EMA)

El cuestionario EMA permite analizar las atribuciones causales que una persona atribuye a las relaciones interpersonales y a los logros académicos. Hace referencia a causas del pasado.

Más información acerca de la escala:

<http://sohs.pbs.uam.es/webjesus/publicaciones/castellano/cap7.pdf>

Relaciones interpersonales

	Percentiles
I. Atribución del éxito a otra persona y del fracaso a falta de habilidad	31
II. Atribución del éxito y fracaso a causas aleatorias	23
III. Atribución del éxito a causas internas	90
IV. Atribución del éxito y fracaso al esfuerzo	88
V. Atribución del éxito a la habilidad y del fracaso a causas no controlables	55
VI. Atribución del fracaso a causas aleatorias	30
VII. Atribución del fracaso a causas no controlables	91
VIII. Atribución del éxito al esfuerzo y del fracaso a causas internas	24
IX. Atribución del fracaso a falta de esfuerzo	40

Logros académicos

	Percentiles
I. Atribución del fracaso a personas con poder	82
II. Atribución del éxito y fracaso a causas aleatorias	65
III. Atribución del éxito a causas no controlables	44
IV. Atribución del fracaso a la falta de esfuerzo	25
V. Atribución del éxito al esfuerzo	68
VI. Atribución del fracaso a la falta de habilidad	31
VII. Atribución del éxito a la habilidad	86

MOTIVACIÓN PARA EL APRENDIZAJE (MAPE II)

Más información acerca de la escala:

http://sohs.pbs.uam.es/webjesus/eval_psicologica/cuestionarios/mape2.pdf

	Percentiles
I. Tendencia a la sobrecarga de trabajo	36
II. Motivación intrínseca	54
III. Motivación de la ambición	91
IV. Ansiedad inhibidora del rendimiento	44
V. Ansiedad facilitadora del rendimiento	60
VI. Ausencia de esfuerzo	98

ESTILOS DE APRENDIZAJE (Cuestionario Alonso, Honey, Mumford)

Más información acerca de la escala:

<https://antoniortega2000.files.wordpress.com/2014/10/cuestionario-de-estilos-de-aprendizaje-y-explicacion-de-estilos.pdf>

Se presenta la hoja de respuestas donde Jonatan ha marcado sus respuestas.

I	II	III	IV
ACTIVO	REFLEXIVO	TEORICO	PRAGMATICO
3	10	2	1
5	16	4	8
7	18	6	12
9	19	11	14
13	28	15	22
20	31	17	24
26	32	21	30
27	34	23	38
35	36	25	40
37	39	29	47
41	42	33	52
43	44	45	53
46	49	50	56
48	55	54	57
51	58	60	59
61	63	64	62
67	65	66	68
74	69	71	72
75	70	78	73
77	79	80	76

COMPORTAMIENTO DURANTE LA EXPLORACIÓN

Atento y colaborador. Se cansa fácilmente ante un trabajo seguido, por eso las sesiones donde se le han pasado pruebas se han dividido bastante. Pregunta con corrección cuando algo no comprende. Si se le presta atención y se habla con él le gusta conversar durante mucho tiempo.

OBSERVACIONES DE SUS TRABAJOS. COMENTARIOS DEL TUTOR.

Los trabajos los hace rápidos y acaba de los primeros. Presentación descuidada; no respeta márgenes del papel, letra torcida, tachones. Hay diferencia con la presentación de exámenes, en los que se esmera más. Durante los exámenes parece nervioso y ansioso, mueve las manos.

Según la tutora, aunque va de "pasota" le importan mucho las notas, su semblante cambia si le dan una buena nota y si acierta en la realización de un

ejercicio quiere salir a explicarlo. Días antes del examen pregunta mucho al profesorado qué van a poner, cómo van a hacer el examen y qué va a “salir”. Si los exámenes se ajustan a lo dado en clase le van bien, si no se ajustan exactamente tiene problemas y además “*pobre profe al que le toque*” -palabras de la tutora-. La tutora muestra exámenes donde hay una copia al pie de la letra de un libro: “si tiene tiempo y puede hacer esto, lo hace, memoriza hasta las comas”. La tutora ha pedido que no memorice literalmente, que busque un razonamiento, pero ella cree o que no sabe hacerlo o que no quiere hacerlo.

Le gusta argumentar, criticar, razonar sobre acontecimientos y supuestos. Podría estar todo el día divagando sobre temas. También le gusta tener objetivos a corto plazo y cumplirlos, como cuando son tareas en grupo en las que deben buscar material o realizar trabajos manipulativos.

Los trabajos y actividades que pide el profesorado son una carga para él; si puede escaquearse lo hace y los padres le escriben frecuentes notas del tipo “*estuvo en el teatro hasta las... y no pudo hacer los deberes*”.

Repetidamente le han hablado sobre las técnicas que puede emplear para estudiar y aprovechar el estudio, pero parece no importarle. No sabe extraer la idea principal, ni realizar un esquema, ni hacer un resumen de lo leído cuando se lo piden, tampoco subraya jamás un texto; pero cuando se trata de discutir sobre lo que dice un autor sí que es capaz de resumir mientras está hablando y de extraer ideas principales cuando está defendiendo algo.

RESOL EL CAS

1. Planifica l'objectiu o objectius que ha de perseguir l'avaluació psicopedagògica.

Els **objectius generals** que aquesta avaluació psicopedagògica del cas específic del Jonatan persegueix són els següents:

- Proporcionar una resposta per als problemes de violència del Jonatan a l'aula (*objectiu d'intervenció*)
- Contribuir a la millora del rendiment acadèmic del Jonatan (*objectiu d'intervenció*)
- Ajudar a definir interessos que guiaran la inserció laboral del Jonatan en el futur (*objectiu de prevenció*)
- Acordar pautes educatives i de conducta amb la família per obrir vies de col·laboració conjunta (*objectiu de millora*)

A més, alguns **objectius específics** que podem establir per la consecució dels objectius principals serien:

- Conèixer la seva capacitat de raonament i processament de la informació.
- Observar els trets de la personalitat i les relacions amb l'activitat escolar i l'entorn social
- Analitzar els patrons de comportament cognitiu pel que fa a les relacions interpersonals i els èxits acadèmics del Jonatan
- Enfocar - se en el seu estil d'aprenentatge i en la seva motivació
- Analitzar el patró de conducta familiar dels pares d'en Jonatan, i la seva incidència en els seus processos de presa de decisions, expectatives i metes
- Conèixer l'efecte de la influència que produeixen les interaccions socials d'en Jonatan amb el seu comportament

2. Estableix i verifica les hipòtesis del cas.

Les hipòtesis plantejades sota els criteris de validesa interna i externa es mostren a continuació:

Hipòtesi 1: L'estil d'educació familiar afecta al comportament disruptiu d'en Jonatan

Validesa externa: Segons s'extreu en la recerca realitzada en: *El paper de la família en el desenvolupament social del nen: una mirada des de l'afectivitat, la comunicació familiar i estils d'educació parental* (Suárez i Vélez, 2018), les característiques de l'afectivitat, la comunicació familiar i els estils d'educació parental incideixen en la formació de diferents habilitats psicosocials en els nens/es contribuint d'aquesta forma a l'educació d'individus amb la capacitat de relacionar-se amb uns altres d'una forma positiva. Tot i així, hi ha múltiples estudis en aquest camp, que avalen aquesta hipòtesi.

Validesa interna: Als diferents qüestionaris es mostren dades relacionades amb la hipòtesi, com per exemple, al test HSPQ, concretament al factor QIV, on s'observa la tendència agressiva d'en Jonathan, i la cerca d'aquestes situacions. Al test EMA, concretament a l'atribució de causes no controlades, s'observa una certa manca d'autocrítica. Al qüestionari MAPE, a l'apartat de la tendència a la sobrecàrrega de feina, on s'informa sobre el baix rendiment de treball. A l'autobiografia, quan deixa de realitzar la tasca, sense fer. I per últim, a l'entrevista amb els pares, s'observa una figura paterna autoritària, i una figura materna submissa. A més, en una de les intervencions el pare diu: "el meu fill ha tingut possibilitats i ha portat una vida que la majoria de nois de la seva edat no poden ni somiar, ni els professors d'aquesta classe saben el que és una vida rica en experiències, per això li tenen mania". Aquest comentari, està relacionat amb l'estil familiar permissiu, on el fill sempre té la raó, i els errors son dels demés. A part, existeix una predisposició genètica en quant a l'agressivitat.

Hipòtesis 2: L'actitud de Jonatan i les seves expectatives educatives no encaixen en la metodologia docent del centre.

Validesa externa: L'article *La investigació - acció com metodologia de teorització i formació del professorat en la seva pràctica* (López, 1992), explica que la manera d'impartir la matèria dels docents i les seves interaccions repercuteix en l'aprenentatge de l'alumne. Aquesta mirada es pot relacionar amb aquest cas individual, ja que Jonatan mostra dificultats per adaptar-se al centre.

Validesa interna: Als diferents qüestionaris es mostren dades relacionades amb la hipòtesi, com per exemple, al qüestionari de personalitat HSPQ, al factor Q1 on s'observa un desajustament per respondre a les obligacions. Al test EMA, a l'escala absència de l'esforç, s'observa una baixa predisposició per l'esforç. Al mateix qüestionari, a l'escala de tendència a la sobrecàrrega de feina, s'observa poc nivell de capacitat i rendiment pel treball. Totes aquestes dades ens indiquen una clara influència en la tipologia familiar, si el seu patró de conducta a la llar no requereix cap esforç, ja que aconsegueix els seus objectius, al centre educatiu aplicarà la mateixa dinàmica, i més si es sent recolzat per la família.

Hipòtesis 3: La falta d'habilitats socials de Jonathan propicien situacions violentes a l'aula

Validesa externa: Segons Contini (2015), en la seva revisió del concepte d'agressivitat, així com el solapament amb unes altres vessants, com ara l'agressió, violència, hostilitat i ira en l'etapa d'adolescència, es desenvolupen alguns models explicatius que es consideren rellevants per a la comprensió del fenomen i que han brindat conceptes per a abordar la creixent consulta psicològica sobre aquest tema. Entre les teories es destaca la que conceptualitza i demostra com l'agressivitat és produïda per una disfunció de les habilitats socials, de les maneres de relació interpersonal que afecten la salut integral del jove.

Validesa interna: Als diferents qüestionaris es mostren dades relacionades amb la hipòtesi, com per exemple, al qüestionari de personalitat HSPQ, al factor A on s'observen trets de la personalitat comòrbids amb la violència, com ser fred o llunyà. Al factor E, es caracteritza per la possibilitat de desenvolupar agressivitat. A l'autobiografia, on s'observa una manca d'habilitats interpersonals, ja que deixa la feina sense fer, abans de comunicar-se amb la psicopedagoga i manifestar que estar cansat, que si ho pot fer en un altre moment, etc... Si Jonatan manifestes aquestes habilitats, moltes conductes mencionades no es desenvoluparan.

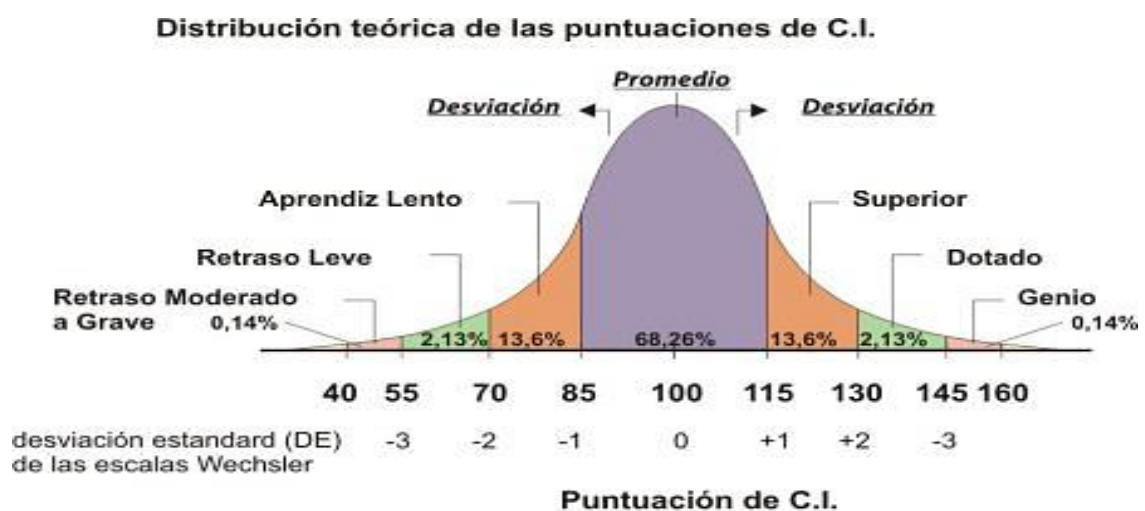
3. Estableix una anàlisi parcial (quantitativa i qualitativa, si s'escau) sobre els resultats de les proves administrades al Jonatan.

1. AUTOBIOGRAFIA

Com podem comprovar a l'autobiografia i a partir del conjunt d'informació aportada per en Jonatan, la relació amb els seus pares no sembla ser cap fet notable o rellevant. Com es manifesta es mostra positiu davant dels canvis. Mostra dificultat envers el seguiment de directrius i actitud impulsiva, com s'observa quan de cop i injustificadament decideix deixar l'activitat dedicada a escriure la seva autobiografia.

2. WISC I RAVEN

Amb l'anàlisi dels resultats obtinguts a l'escala **Wechsler d'Intel·ligència** (escala per avaluar la intel·ligència i les habilitats intel·lectuals d'en Jonatan) s'extreu que el valor del seu coeficient intel·lectual és 112. Fent una comparació amb les dades mostrades a la *Il·lustració 1*, en Jonatan entra al CI Mitjà (85-115) establert. Disseccionant els valors del CI, és a dir, el *puntuació verbal* (104) i la *puntuació manipulativa* (116), tots dos es corresponen amb dades mitjanes i normals.

*Tomado y adaptado de: "Psicología del desarrollo: infancia y adolescencia"
Escrito por Kathleen Stassen Berger, 2007*

Il·lustració 1. Distribució del coeficient de intel·ligent Escala de Weschler

D'altra banda, es disposa dels resultats de la prova **Raven**. La prova té com a objectiu mesurar la intel·ligència i el coeficient intel·lectual mitjançant el raonament per analogies, la comparació de formes i la capacitat de raonament basada en estímuls figuratius. En definitiva, és una eina psicopedagògica que permet mesurar la capacitat de percepció i abstracció. Com s'indica a l'enunciat, en Jonatan té un percentil 60. Realitzant una comparació amb el barem, observem que es troba en el terme mig.

8	78	INFERIOR AL TÉRMINO MEDIO IV
9	79	
10	80	
15	85	
20	86	
25	88	
<hr/>		
30	89	TÉRMINO MEDIO III
35	91	
40	95	
45	98	
50	100	
55	102	
60	105	
65	109	
70	111	
<hr/>		
75	112	SUPERIOR AL TÉRMINO MEDIO II
80	113	
85	115	
90	118	
<hr/>		
95	125	SUPERIOR I
99	134	

Il·lustració 2. Barem Raven

3. QÜESTIONARI DE PERSONALITAT HSPQ

L'HSPQ és un qüestionari per a adolescents (12-18 anys) format per 140 elements, que respon a la personalitat i els seus possibles problemes en la seva activitat escolar i entorn social.

En el cas de l'aplicació de la prova a en Jonatan, s'observa algunes diferències notables entre els factors i els decatipus que es mostren. Aquells que sobresurten de la mitjana, determinem que els factors a tenir en compte són els següents:

FACTORS GENERALS

Factor A (Reservat-Obert): puntua **3**, de manera que es situa per sota de la mitjana. Aquestes dades solen definir al subjecte com algú fred y llunyà.

Factor E (Sumis-Dominant): puntua **9**, de manera que el situa molt per sobre de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar al subjecte com actiu, dogmàtic, tossut i agressiu.

Factor H (Cohibit-Emprenedor): puntua **8**, de manera que es situa per sobre de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar al subjecte com a socialment atrevit, no inhibit i espontani. En definitiva, a subjectes amb possibilitat de relacionar-se de forma lliure i atrevida amb les demés.

Factor I (Sensibilitat dura-sensibilitat tova): puntua **3**, de manera que es situa per sota de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar el tema com algú a qui li costa il·lusionar-se, amb tendència a ser realista i amb confiança només en si mateix. En altres paraules, tenen tendència a ser subjectes més independent i forts.

Factor J (Segur-Dubitatiu): puntua **3**, de manera que es situa per sota de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar a subjectes actius, vigorosos, depreciatius i amb gran interès per a la realització d'activitats.

Factor Q4 (Relaxat-Tens): puntua **7**, de manera que es situa lleugerament per sota de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar el subjecte per estar frustrat, pressionat, sobreexcitat i inquiet. Simptomàticament, podem percebre que en Jonatan té un comportament identificable com "tensió nerviosa" o impuls no descarregat.

FACTORS DE SEGON ORDRE

Factor QI (ajustament-ansietat): puntua **9**, de manera que se situa molt per sobre de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar el subjecte per tenir ansietat (en el seu sentit més comú). En aquest sentit, pot mostrar algun desajustament, com ara insatisfacció amb la possibilitat de respondre a les pròpies obligacions o amb l'èxit d'allò que desitja.

Factor QIV (Dependència-Independència): puntua **7**, de manera que es situa lleugerament per sobre de la mitjana. En general, aquestes dades solen caracteritzar el subjecte per tenir tendència agressiva, ser independent, atrevit, emprenedor i mordaç. Cercarà situacions en què es premiï aquesta conducta o almenys es toleri.

4. ESTILS AFECTIUS (EMA)

El qüestionari EMA ha permès analitzar les atribucions causals que en Jonatan vincula amb les relacions interpersonals i als èxits acadèmic. Atenent les diferents parts, s'extreuen els següents resultats:

Relacions interpersonals

- I. **Atribució de l'èxit a un altra persona i del fracàs a la manca d'habilitat:** el percentil **31** mostra com Jonatan estaria per sobre de la mitjana. Podem comprovar com el subjecte pot tenir certa falta de confiança.
- II. **Atribució de l'èxit i el fracàs a causes aleatòries:** el percentil **23** mostra com en Jonatan presenta un valor que es troba en la mitjana.
- III. **Atribució de l'èxit a causes internes:** el percentil **90** mostra com en Jonatan es troba significativament per sobre de la mitjana. El subjecte podria evidenciar manca d'autoestima i/o manca de valoració personal.
- IV. **Atribució de l'èxit i el fracàs a l'esforç:** el percentil **88** mostra com en Jonatan estaria molt per sobre de la mitjana El subjecte podria evidenciar valoració i reconeixement al valor de l'esforç.
- V. **Atribució de l'èxit a l'habilitat i el fracàs a causes descontrolades:** el percentil **55** mostra com Jonatan es situa per sobre de la mitjana.
- VI. **Atribució de la falta de causes aleatòries:** el percentil **30**, tot i ser un valor alt, es situa dins de la mitjana.
- VII. **Atribució de causes no controlables:** el percentil **91** ens mostra com en Jonatan estaria significativament per sobre de la mitjana. El subjecte podria evidenciar certa manca d'autocrítica.
- VIII. **Atribució de l'èxit a l'esforç i del fracàs de les causes internes:** el percentil **24** mostra com en Jonatan es troba per sobre de la mitjana. El subjecte podria donar cert valor a l'esforç com a resultat de l'èxit o el fracàs.
- IX. **Atribució del fracàs a la falta d'esforç:** el percentil **40** mostra com en Jonatan estaria per sobre de la mitjana. Podem comprovar que el subjecte si atribueix el fracàs a la manca d'esforç.

Assoliments/èxits acadèmics

- I. **Atribució del fracàs a les persones amb poder:** el percentil **82** mostra com Jonatan estaria per sobre de la mitjana. Podem veure com el subjecte atribueix o deriva el fracàs a les persones que tenen poder.
- II. **Atribució de l'èxit i el fracàs a causes aleatòries:** el percentil **65** mostra com en Jonatan torna a estar per sobre de la mitjana. Aquesta escala podria revelar que pot tenir una manca significativa del sentit de responsabilitat.
- III. **Atribució de l'èxit a causes no controlables:** el percentil **44** mostra com en Jonatan no estaria en la mitjana. El subjecte podria afirmar que l'èxit no és una condició associada al control.
- IV. **Atribució del fracàs a la falta d'esforç:** el percentil **25** mostra com en Jonatan estaria fora de mitjana per la qual cosa el fracàs podria relacionar el fracàs amb la manca d'esforç.
- V. **Atribució de l'èxit a l'esforç:** el percentil **68** mostra com en Jonatan estaria molt per sobre de la mitjana. El resultat podria mostrar que l'adolescent és conscient de que l'esforç maximitza les possibilitats d'èxit.
- VI. **Atribució de la manca d'habilitat:** el percentil **31** mostra com en Jonatan estaria en la mitjana.
- VII. **Atribució de l'èxit a l'habilitat:** el percentil **86** mostra com en Jonatan esta considerablement per sobre de la mitjana. El resultat mostra, en el pensament de l'adolescent, l'atribució de l'èxit al factor d'habilitat.

5. MOTIVACIÓ PER A L'APRENTATGE (MAPE II)

El Qüestionari de Motivació per a l'Aprenentatge i l'Execució (M.A.P.E.II) de Montero y Alonso (M.A.P.E.II) (1992) és una prova que mesura la motivació de lucre o l'execució en el context escolar. Inclou tres dimensions, la primera: Motivació per a l'aprenentatge; la segona: Motivació pel resultat; i la tercera: Por al fracàs. Cada dimensió està formada per diversos factors, que corresponen a les sis escales d'aquest qüestionari, ordenades en funció de a quina dimensió pertany.

DIMENSIONES	ESCALAS
1. Motivación por el aprendizaje	1. Alta capacidad de trabajo y rendimiento 2. Motivación intrínseca 6. (Con peso negativo) Vagancia
2. Motivación por el resultado	3. Ambición 5. Ansiedad facilitadora del rendimiento
3. Miedo al fracaso	4. Ansiedad inhibidora del rendimiento

Il·lustració 3. Distribució de les dimensions y escales (MAPE II)

Els resultats de les proves, en termes d'escales (E), són els següents:

- I. **Tendència a la sobrecàrrega de feina (E1):** El percentil **36** es podria definir com una puntuació baixa en comparació amb altres escales. Aquesta escala informa sobre el poc nivell de capacitat de i rendiment de treball d'en Jonatan.
- II. **Motivació intrínseca (E2):** El percentil **54** revela una puntuació alta que es tradueix en una elevada motivació intrínseca d'en Jonatan.
- III. **Motivació de l'ambició (E3):** El percentil **91** revela una puntuació bastant alta que podria significar ser un adolescent ambició i pretensions.
- IV. **Ansietat inhibidora del rendiment (E4):** El percentil **44** també revela una puntuació alta fet que podria suposar alguna davant dels fracassos.
- V. **Ansietat facilitadora del rendiment (E5):** El percentil **60** expressa una puntuació més alta.
- VI. **Absència d'esforç (E6):** El percentil **98** revela una puntuació bastant alta que podria significar poca predisposició per l'esforç per part de Jonatan.

Pel que fa a les dimensions (D) i la integració de les escales (E) els resultats finals són els següents:

Dimensió 1. Motivació per a l'aprenentatge: $E1 + E2 + E6 (-12) 36 + 54 + (12-98) s = 4$. La puntuació mostra que en Jonatan té una motivació per a l'aprenentatge per sota de la mitjana, és a dir, té poca motivació.

Dimensió 2. Motivació pel resultat : $E3 + E5 \approx 91 + 60 \times 151$. La puntuació mostra que en Jonatan té una motivació considerable pels resultats.

Dimensió 3. Por al fracàs: $E4 \times 151$. La puntuació mostra que en Jonatan està per sobre de la mitjana, fet que podria representar una por significativa al fracàs.

6. ESTILS D'APRENTATGE (Qüestionari Alonso, Honey, Mumford)

La prova i el qüestionari han estat dissenyats per identificar l'estil d'aprenentatge òptim de l'estudiant. En el cas d'en Jonatan, en relació amb els estils proposats per la prova, els resultats proporcionen la següent informació:

1. **Actiu:** dels 20 elements en Jonatan ha marcat 16
2. **Reflexiu:** dels 20 elements en Jonatan ha marcat 5
3. **Teòric:** dels 20 elements en Jonatan ha marcat 7
4. **Pragmàtic:** dels 20 elements en Jonatan ha marcat 14

Com veiem, Jonatan té una identificació més gran amb l'estil **d'aprenentatge actiu i pragmàtic**.

6.1 Implicacions dels estils d'aprenentatge de Jonathan

Estil actiu

Aprenen millor:

- Quan es llancen a una activitat que els presenta un repte.
- Quan realitzen activitats curtes amb resultats immediats.
- Quan hi ha emoció, drama i crisi.

Tenen més dificultats per aprendre:

- Quan han d'assumir un paper passiu.
- Quan han d'assimilar, analitzar i interpretar dades.
- Quan han de treballar sols.

Estil pragmàtic

Aprenen millor:

- Amb activitats relacionades amb la teoria i la pràctica
- Quan veuen als altres fent alguna cosa
- Quan tenen la possibilitat d'implementar immediatament el que han après

Els resulta més difícil aprendre:

- Quan el que aprenen no està relacionat en absolut amb les seves necessitats immediates
- Amb aquelles activitats que no tenen cap propòsit aparent
- Quan el que fan no està relacionat amb la "realitat"

4. Relaciona la intel·ligència amb l'anamnesi.

Per tal de fer una avaluació de la intel·ligència, s'analitza tota la informació i derivacions que ofereix l'anamnesi sobre intel·ligència:

- En la **història familiar**, els pares d'en Jonatan el consideren un noi intel·ligent, amable, alegre i creatiu. També es defineix com curiós i inquiet (fet que consideren que el fa semblar ansiós).
- D'altra banda, la **història escolar** va des dels 3 anys (Ed. Infantil, P3) fins al penúltim curs de primària (5è curs), els resultats del seu expedient el presenten com un nen que ha baixat de nivell, però sense problemes en el rendiment. A 5è de primària, algunes assignatures no les superava per trimestre, però després les recuperava a final del curs. En 6é de primària repeteix curs per primer cop. A l'hora de començar la secundària obligatòria, té diverses assignatures suspeses que no estan relacionades entre elles, a vegades suspèn llengua, altres matemàtiques, altres socials, entre d'altres. És important assenyalar que la classe d'en Jonatan està qualificada d'alt nivell i que en Jonatan és un dels pocs que suspèn; els altres estudiants generalment aproven, i, fins i tot, la mitjana a nivell general és notable. La tutora defineix a en Jonatan com intel·ligent, extravertit i "molt difícil".
- Pel que fa als resultats oferts per **WISC** i **RAVEN**, el valor del coeficient intel·lectual d'en Jonatan és de 112, és a dir, entra en el CI mitjà (85-115) fixat per la norma. Disseccionant els valors del CI d'en Jonatan, ens trobem que en la **puntuació verbal** (104 CI) segueix trobant-se en la mitjana de la norma establerta, els valors més alts es donen en *dígits* (percentil 12), *similituds* (percentil 10), *informació* (percentil 9) i *vocabulari* (percentil 9) i els valors menors es donen en la *comprensió* (percentil 8) i en *l'aritmètica* (percentil 8). Pel que fa a la **puntuació manipulativa** (116), en Jonatan continua mantenint-se en valors que es troben a la mitjana. En aquest sentit, els valors més alts es donen en *cubs* (percentil 14), *figures incompletes* (percentil 12) i *'historietes'* (percentil 12) i els menys claus (percentil 11), a *trencaclosques* (percentil 8) i *laberints* (percentil 6). Sobre els resultats de la prova Raven en Jonatan té un percentil de 60, que en comparació amb el barem el situa en un terme mitjà.

5. Indica les àrees fortes i dèbils del Jonatan. Hi ha altres àrees que s'haurien d'haver explorat?

	ASPECTES FAVORABLES	ASPECTES DESFAVORABLES
ANÀLISI INTERN	<p>Fortaleses</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Predisposició al canvi ● Amplitud vivències culturals ● Capacitat memorística ● Proactiu ● Red social comunitària ● Objectius marcats a llarg termini ● Capacitat d'autocontrol ● Col·laborador 	<p>Debilitats</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Comportaments violents. ● Baix nivell acadèmic, podem suposar una falta d'interès ● Historial acadèmic disfuncional ● Resistència al compliment de les normes ● Impulsivitat ● Falta de capacitat crítica/reflexiva ● Dificultat de comprensió cognitiva ● Falta de definició d'interessos propis ● Motivació acadèmica baixa ● Falta de continuïtat en tasques seguides
ANÀLISI EXTERN	<p>Oportunitats</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Realitat socioeconòmica familiar ● Suport i implicació de la família extensa (nucli familiar + avis) ● Preocupació familiar cap al benestar de Jonatan ● Grup classe d'alt nivell 	<p>Amenaces</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Falta de directrius i normes familiars ● Inestabilitat del seu entorn social proper ● La família desvia la responsabilitat del Jonatan a factors externs ● Grup classe classificat com a violent. ● Estigmatització com a generador de conflictes ● Rol autoritari del pare

Altres àrees que s'haurien d'explorar:

- **Nivells d'ansietat:** A partir de les explicacions del tutor, s'indica que en Jonatan mostra una actitud ansiosa als exàmens. A més al qüestionari HSPQ, la puntuació d'ansietat és molt elevada, que és un aspecte significatiu i destacat en la personalitat d'en Jonatan i que caldria abordar més profundament.
- **Anàlisi autorreferent (autoestima i autoconcepte):** Amb l'exploració s'observa molts factors de la personalitat, la motivació i les atribucions en la personalitat d'en Jonatan, però falta incidir en la part autorreferent, ja que s'observa que ell parla de si mateix majoritàriament a través de la assumpció de valoracions externes (per exemple, reproduint la visió de la seva família). Seria interessant poder analitzar el seu autoconeixement, i les valoracions subjectives que fa de si mateix, a nivell d' autoconcepte i autoestima.
- **Interessos propis:** Segons les afirmacions de la família, en Jonatan no té interessos definits i ells mateixos l'animem a que no es defineixi cap a res. També ell mateix afirma que en un futur, el seu pare vol que vagi a fer qualsevol cosa a la universitat. Creiem que és important indagar en els seus propis interessos, buscant la seva opinió individual.
- **Eines i estratègies d'aprenentatge:** Degut als comentaris del tutor, es basa majoritàriament en la memorització i evita realitzar raonaments, i per la seva actitud davant l'exercici de l'autobiografia (deixant d'escriure al moment de començar l'exercici) creiem que es tracta d'una àrea conflictiva en la que hauríem d'incidir.
- **Anàlisi grup classe:** Explorar de manera més concreta els rols que es donen al grup aula al que pertany el Jonatan per saber l'ambient i els desencadenants dels comportaments conflictius que mencionen des de l'escola.

6. Fes un quadre a on apareixen les interpretacions diagnòstiques que consideris que són rellevants en aquest cas.

ÁREAS	VARIABLES	TÈCNICA	INTERPRETACIONS DIAGNÒSTIQUES
ÀREA PERSONAL	<i>Intel·ligència</i>	WISC y RAVEN	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>CI mitjà tant en la puntuació verbal com en la manipulativa</i> ● <i>No presenta dificultats associades a la intel·ligència ni al desenvolupament cognitiu</i>
	<i>Personalitat</i>	HSPQ	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Es fred i llunyà, però socialment atrevit i espontani</i> ● <i>Significativament dominant → actiu, dogmàtic i agressiu</i> ● <i>Realista y poc il·lusionat</i> ● <i>Independent i agressiu → recerca de situacions en les que es premi aquesta conducta</i> <p><i>Significativament frustrat, pressionat, sobreexcitat i inquiet → tensió nerviosa o impuls no descarregat</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>Ansietat → insatisfet amb la possibilitat de respondre a les seves obligacions o amb els seus èxits en el que desitja</i>
	<i>Motivació</i>	MAPE II	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Motivació per l'aprenentatge:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Poca motivació per l'aprenentatge.</i> ○ <i>Poca capacitat i rendiment de treball de Jonatan</i> ○ <i>Elevada motivació intrínseca → adolescent ambició i pretensions</i> ○ <i>Poca predisposició per l'esforç</i>

			<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Motivació pel resultat:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Motivació considerable pels resultats → dóna importància als resultats obtinguts</i> ● <i>Por al fracàs:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Significativa por al fracàs</i>
	Interessos	<i>Autobiografia e informació extreta de l'anamnesi</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>No definits.</i>
	Actituds	<i>Autobiografia</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Dificultat per seguir pautes i normes</i> ● <i>Actitud impulsiva</i> ● <i>Cansament i desinterès davant activitats llargues</i> ● <i>Actitud de rebuig i rebel·lia en el grup</i> ● <i>Actitud educada en tutories individuals</i>
ÀREA ACADÈMICA	Rendiment acadèmic	<i>Informació extreta de l'anamnesi</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Ha baixat progressivament de nivell però sense problemàtica en el rendiment (les assignatures suspeses no es relacionen entre elles)</i> ● <i>Ha repetit curs</i>
	Estil d'aprenentatge	<i>Qüestionari Alonso, Honey i Mumford</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Estil d'aprenentatge actiu i pragmàtic:</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ <i>Major motivació per activitats curtes, pràctiques, en grup i que impliquin un rol actiu</i>
	Atribucions en els èxits acadèmics	<i>EMA</i>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>Atribució del fracàs a persones amb poder</i> ● <i>Atribució de l'èxit i del fracàs a causes aleatòries → pot mancar de cert sentit de la</i>

			<p>responsabilitat</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Atribució de l'èxit a causes no controlables → Considera que l'èxit no és controlable ● Atribució del fracàs a la manca d'esforç i atribució de l'èxit a la habilitat → manca de confiança
ÀREA SOCIO-AMBIENTAL	Expectatives i perspectives de la família	Entrevista	<ul style="list-style-type: none"> ● Considerant a en Joni intel·ligent, alegre, creatiu, curios i inquiet → pot semblar ansiós
	Relació paternofilial	Entrevista Autobiografia	<ul style="list-style-type: none"> ● Relació aparentment bona. ● Figura de referència i autoritat → pare
	Relaciones socials	Informació extreta de l'anamnesi	<ul style="list-style-type: none"> ● Grup nombrós i canviant de relacions fora de la família ● Acceptat y estimat per tothom ● Amics al vecindari
	Atribucions en les relaciones interpersonals	EMA	<ul style="list-style-type: none"> ● Valora y reconeix el valor de l'esforç ● Atribueix el fracàs a causes no controlables de forma significativa → manca d'autocrítica

7. Estableix la relació entre les dades rellevants

Existeix una evident relació entre diferents àrees que suposen un rendiment acadèmic baix d'en Jonatan en certes assignatures no interrelacionades i que comporten l'aparició de conductes disruptives a l'aula.

En primer lloc, es descarta la presència de qualsevol problema de tipus cognitiu o relacionat amb el raonament o el processament de la informació, en contrastar els resultats dins de la mitjana que Jonatan té en les proves d'intel·ligència, a més de amb la informació que la tutora ofereix sobre la seva capacitat de memorització i de raonament verbal.

No obstant això, sí que s'observa un patró relacionat amb la falta de responsabilitat, la falta d'autocrítica i la baixa predisposició per l'esforç, que es repeteix en les informacions que obtenim de les diferents tècniques empleades. De la informació de l'anamnesi proporcionada pel professorat i la família es deriva que Jonatan no assumeix responsabilitats; fet que es confirma en el qüestionari EMA, el qual destaca l'atribució de l'èxit i el fracàs a causes aleatòries i no pròpies, així com l'atribució del fracàs a causes no controlables.

També és rellevant la significativa atribució del fracàs que fa Jonatan a persones que tenen poder, ja que això coincideix amb la informació que la tutora proporciona sobre els conflictes que es desencadenen amb Jonatan i el professorat quan els exàmens no s'ajusten totalment al temari tractat en les sessions de classe. A més, l'explicació d'aquests conflictes es complementa amb la significativa por al fracàs que el qüestionari MAPE II reflecteix i amb l'acostament a trets de la personalitat del qüestionari HSPQ que el defineixen com una persona ambiciosa i pretensiosa.

De fet, s'analitza el qüestionari MAPE, s'observa un desajustament entre les dimensions de motivació per a l'aprenentatge, motivació pel resultat i por al fracàs; que evidencia que la baixa motivació per l'aprenentatge xoca amb l'alta motivació pels resultats i amb la por al fracàs de Jonatan. Això es tradueix en una ansietat que ha estat observada tant

per la família com pel professorat, i demostrada en el qüestionari de personalitat HSPQ, del qual es deduïa una frustració que Jonatan podia tenir davant la insatisfacció de respondre a les seves obligacions o als seus èxits en el que desitja.

Tot això, afegit a la seva personalitat independent i agressiva que fa que hi hagi una predisposició o recerca de situacions on es premin aquestes conductes, i al seu estil d'aprenentatge actiu i pragmàtic que s'observa en el qüestionari Alonso, Honey y Mumford; coincideix amb l'actitud de rebuig i rebel·lia que apareix en situacions grupals.

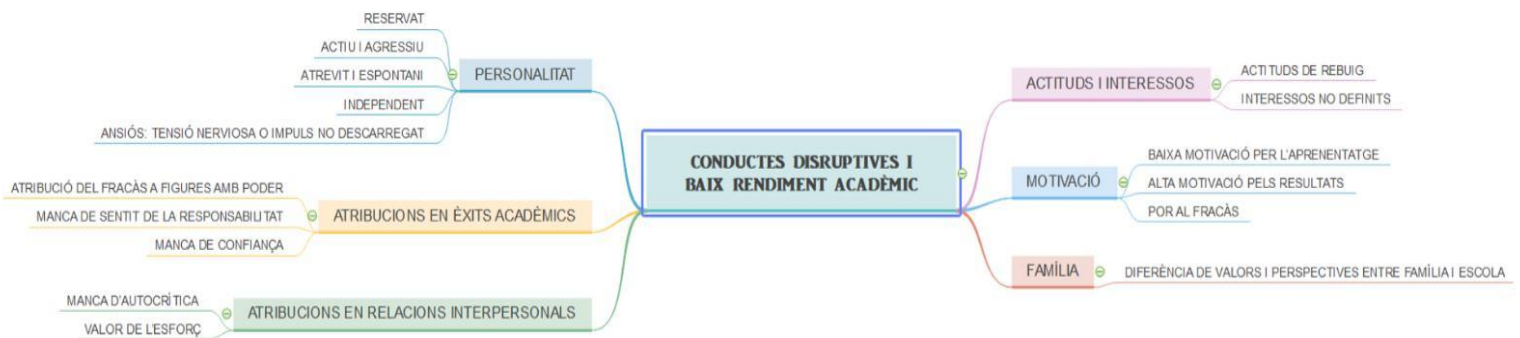
Per tant, el comportament disruptiu, la desmotivació per l'aprenentatge i la progressiva manca d'hàbits i tècniques d'estudi, mostren un rendiment acadèmic ineficient. Així, veiem com tots aquests conceptes estan relacionats amb la família però sobretot amb l'àrea acadèmica. No obstant això, cal destacar la discrepància dels valors de l'escola amb el patró familiar i la necessitat de recercar vies d'acostament d'ambdues per tal d'establir una intervenció contextualitzada i d'utilitat.

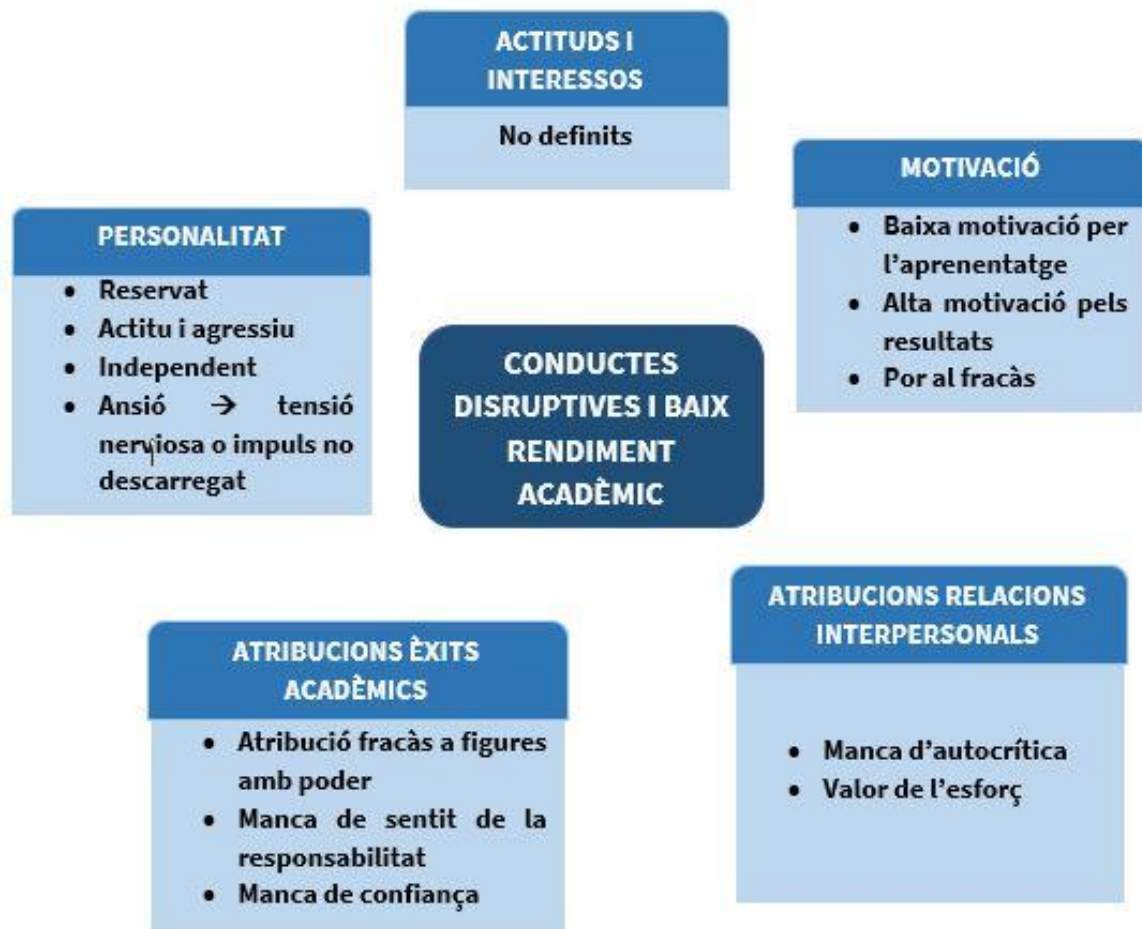
8. Indica els factors, variables, que incideixen en el cas. Indica l'àrea principal on es situa la possible "problemàtica" del cas.

Tenint en compte els factors i variables que incideixen en el cas, es considera que l'àrea principal on es troba la possible "problemàtica" és l'acadèmica, ja que és on es reflecteix la violència, el baix rendiment acadèmic, la motivació, la frustració, la por al fracàs, l'estil d'aprenentatge i la manca d'hàbits d'estudi, entre d'altres.

Tot i així, també s'observa variables de l'àrea personal, com ara els trets propis de la personalitat d'en Jonatan (independent, agressiva i ansiosa) que influeixen. Darrerament, respecte l'àrea familiar, també apareix reflectida la discrepància observada.

Al mapa conceptual que mostrem a continuació, presentem la informació extreta referent a les diferents àrees i variables:

Així doncs, tot i que la problemàtica és un conjunt de totes les àrees i variables mencionades, ens hem centrat en l'àrea acadèmica tal i com hem esmentat anteriorment, ja que és on podem intervenir directament, tot i que també tindrem en compte les altres variables per tal d'establir línies d'actuació futures.

9. Quines orientacions i pla de seguiment plantejaríeu a partir de l'avaluació feta?

Algunes de les orientacions que es prioritzaran per començar a treballar amb el Jonatan serien les següents:

1. Aprofitar la seva actitud d'ajuda d'aquells més vulnerables proposant activitats de **tutorització entre iguals**; per així, treballar la responsabilitat i rebaixar la seva tendència a solucionar els problemes de manera conflictiva.
2. Treballar amb el grup classe per abordar els conflictes que es donen en ella de manera global i grupal, facilitant eines i habilitats específiques als alumnes per a que puguin gestionar la frustració, l'agressió i la resolució de conflictes de manera eficaç. Realitzant **tallers, conferències i espais** on es puguin desenvolupar habilitats socials, emocionals i resolució de conflictes. Per exemple: **role playing de teatralització** (per treballar posar-se en el lloc de l'altre persona) **d'empatia, emocions, lego serious play** (comunicar-se a través de l'escenificació de figures de lego).
3. Proporcionar als docents del centre eines per detectar situacions de conflictivitat i de gestió. Per exemple: facilitar un **test de clima escolar**.
4. Treballar **tècniques d'estudi més actives** amb en Jonatan per tal de rebaixar l'ansietat mostrada. Per exemple: **ABP, ABP, gamificació, treball col·laboratiu**.
5. Idear un pla conjunt amb la família, tenint en compte els seus interessos i opinions davant l'educació escolar d'en Jonatan. Apropament entre família i escola. Per exemple, posar una **mesura de caràcter intensiu**, com fer **tutories i reunions** amb la família.

El **pla de seguiment** consisteix en realitzar les pràctiques d'observació, amb la participació d'un psicopedagog/a). Aquest professional de suport, supervisa el procés de millora en el aula: Eliminació de les actituds conflictives, l'adquisició de noves eines d'aprenentatge, fomentar la cooperació grupal, entre altres.

Aquestes accions requereixen per tant, la **monitorització i seguiment d'elles**, per poder introduir, o no, les modificacions en les pautes establertes segons si la seva evolució és favorable o no.

També s'iniciaran **tutories individualitzades i grupals**, per realitzar un seguiment minuciós i específic. En quant a les relacions família-escola, el pla de seguiment no es donaria de manera constant, sinó es proposaria una temporalització puntual (dependent de les necessitats).

La **triangulació i posada en comú per part de tots els i les professionals** que hi intervenen i que són testimonis de l'evolució de l'alumne també és molt important, ja que es posaran en valor les diferents perspectives i àmbits on es mou i també podran establir directrius per modificar o introduir noves direccions i canvis en el procés.

Referències

Contini, N. (2015). Agresividad y habilidades sociales en la adolescencia: Una aproximación conceptual. *Psicodebate. Psicología, Cultura y Sociedad*, 15(2), 31-54.

Lopez, I. (1992). La investigación-acción como metodología de teorización y formación del profesor desde su práctica. *Revista de investigación educativa*, RIE Vol. 10 Núm. 20 Pág. 71-92

Suárez, P., Vélez, M. (2018). El papel de la familia en el desarrollo social del niño: una mirada desde la afectividad, la comunicación familiar y estilos de educación parental. *Revista Psicoespacios*, 12(20): 173- 198, Disponible en <https://doi.org/10.25057/issn.2145-2776>